

Маја Д. Вукић¹
Универзитет у Нишу²
Филозофски факултет, Ниш

УДК 811.163.41'35
Стручни рад
Примљен: 22. 10. 2012.

О БЕЛИНИ КАО „ТЕХНИЧКОМ ЗНАКУ“ И НЕКИМ ИНТЕРПУНКЦИЈСКИМ ЗНАКОВИМА ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ СКРАЋЕЊА ЦИТАТА

Сажетак: У раду је посматран статус белине, тј. размака првенствено када се налази уз неки од знакова интерпункције или уз више њих у функцији ознаке скраћења цитата. Примери неуједначености употребе таквих комбинација издвојени су из по једне свеске *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* и *Јужнословенског филолога* објављених после изласка из штампе *Правописа* Матице српске 2010. Указано је на позиције у којима навођење или изостављање белине није регулисано правописним правилом, чиме се отвара могућност за непожељну разноликост и неуједначеност приликом писања и техничке припреме текстова за објављивање, али и очигледна и честа одступања приликом употребе белине и у позицијама где је она регулисана правописним правилима.

Кључне речи: белина, правопис, правописно правило, интерпункција, комбиновање знакова интерпункције.

0. Циљ овог прилога јесте указивање на неуједначеност приликом употребе белине/размака у српским правописима и штампаним и текстовима објављеним у електронској форми. Белина је посматрана као елемент графичке организације текста, а акценат је стављен на комбинације белине и интерпункцијских знакова. У вези са тим, дотакнута је и неуједначеност у употреби и неких других правописних знакова. Чињеница да су у правописима и приручницима за припрему текстова за објављивање неке „ситнице“ систематски запостављане или овлаш дотицане, а једна од њих јесте и регулисање употребе белине, била је повод за овај рад. Овај прилог првенствено је намењен лекторима, али се надамо да може бити од користи свима који се у послу и/или у свакодневној комуникацији изражавају у писаној форми.

0.1. Термин који се односи на овај знак не помиње се у правописима српскохрватског, одн. српског језика од Белићевог наовамо, како оних који су имали статус важећих (Белић 1999а, Белић 1999б, ПМС–МХ 1960)³ тако ни оних који су таквом статусу тежили (Симић 1993, Дешић 1995). Први пут се у право-

¹ maja.vukic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад настао је у оквиру пројекта *Динамика структура српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство за науку и образовање Републике Србије.

³ Скраћеницом Белић 1999а обухваћен је Белићев *Правопис* из 1923. и допуњено и прерађено издање из 1934, а скраћеница Белић 1999б односи се на *Правопис* из 1950. и текст *Око језика и правописа* (937–941).

писима српског језика, колико је нама познато, термин *белина* помиње и о њој се пише у ПМС 1993. У *Енциклопедијском речнику лингвистичких назива* као одредница постоји „prazni prostor – naziv za prazninu između uzastopnih riječi u pisanom tekstu, ‘bjelica’“ (Симеон 1969), али се не помиње његова веза са правописним и интерпункцијским знацима.

0.1.1. О белини као знаку који би се могао сматрати правописним нећемо писати овом приликом јер је његова употреба у тој функцији описана, мада посредно, у вези са састављеним и растављеним писањем речи у сваком од поменутих правописа. Обратићемо пажњу овом приликом само на улогу белине када се нађе у вези са интерпункцијским знацима као што су три тачке и два типа заграда. Иначе, употребом или неупотребом белине уз неки од интерпункцијских знакова, а ту првенствено мислимо на црту, може се променити статус знака, тј. од правописног може постати интерпункцијски и оброто⁴. Да бисмо белину у оваквим функцијама разликовали од њене белине као искључиво правописне компоненте (мислимо на улогу у састављеном и растављеном писању речи), писаћемо о њој као о „техничком знаку“. Термин *технички знак* употребљавао је и А. Белић и његово поље употребе био је велики део правописа: „писање великих и малих писмена, растављање речи на слоге [...] скраћивање речи, и донекле, интерпункција“ (Белић 1999б: 939), док ће се код нас односити само на употребу белине и знакова и поступака који се користе при организацији пасуса (нпр.: увлачење новог реда, истицање слога и сл.).

0.1.2. Термин *белина*, како смо већ поменули, појављује се у ПМП 1993. У овом се приручнику помиње и веза између белине и других знакова тако што се каже да се „у својој служби правописни знакови [...] допуњавају с великим словом на почетку реченице и с белинама између речи и знакова“ (ПМС 1993: 252)⁵. Функцији белине највише пажње посвећено у вези са писањем примакнуте и одмакнуте црте и разликом коју белина уноси у статус и функцију овог знака. Константује се да „док се раздвојна црта обавезно штампа као одмакнути знак (с белинама с обе стране), дотле се у службама изразито везног карактера штампа примакнута црта...“ (ПМС 1993: 277).

0.2. Непостојање прецизнијих инструкција или правила о комбинацији интерпункцијских знакова, али и употреби знакова обележених као „остали“ чак ни у два последња нормативна правописа (ПМС 1993 и ПМС 2010) помало је зачуђујуће ако се има на уму да су се у блиској прошлости на техничком плану десиле промене које су имале директног утицаја на свакодневну комуникацију у усменој, али и у писаној форми. Ту првенствено мислимо на употребу рачу-

⁴ Под разликом између правописних и интерпункцијских знакова узимамо најопштије одређење да „правописни знаци *обележавају језичке јединице*, за разлику од интерпункцијских знакова, који првенствено *рашчлањавају* сложене конструкције и одвајају јединице једну од друге (*обележавајући* на тај начин *односе међу јединицама* у конструкцији)“ (Симић 1998: 120). У ПМС 1993, а то је пренето и у ПМС 2010, аутори узимају „као реалније да и једни и други спадају у правописне знакове и истозначни појам интерпункције (‘међузнакова’)“ (ПМС 1993: 253).

⁵ Тај се термин користи и у уводном делу о интерпункцији, где стоји да се речи „једна од друге раздвајају белинама“ (ПМС 1993: 252) и у каснијем издању, где стоји и „да би се говор верно пренео у писани текст, речи се одвајају белинама“ (ПМС 2010: 98).

нара и интернета при материјализацији и преносу порука у писаној форми и објављивању текстова различитих типова. Савремени технички уређаји пружају веће техничке могућности за графичко уређење текста, али и омогућавају то да се лако приметне грешке и непрецизности које су се раније објашњавале као ограничења техничког типа⁶. Тако су сада уочљиве неке наизглед ситнице, које се при писању руком или на машинама са мањим техничким могућностима нису примећивале. Једна од тих ситница јесте свакако и неуједначеност при употреби белене, а недостатак прецизнијих упутстава или правила о њеној употреби, тј. о томе када треба направити размак/белину приликом употребе неких правописних и/или интерпункцијских знакова сигурно доприноси томе.

1. Приликом лекторисања текстова који припадају научном функционалном стилу, али се такве позиције јављају и у другим стиливима (публицистичком и административном), често се наилази на правописно недовољно објашњену ситуацију која настаје приликом означавања скраћења цитата. Полазећи најпре од садашњег важећег правописа (ПМС 2010) погледаћемо која се експлицитна и имплицитна упутства могу наћи о употреби знакова и комбинација знакова – белене и интерпункцијских знакова (три тачке, заграде...), каква се ситуација среће у пракси и какве би се препоруке могле дати у вези са позицијама које нису регулисане правописом. Као изворе за примере узели смо *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* бр. LV/1 (Нови Сад : Матица српска, 2012 (даље: ЗМСФЛ)) и *Јужнословенски филолог* бр. LXVII (Београд: Институт за српски језик САНУ, 2011 (даље: ЈФ)) због тога што су штампани после објављивања ПМС 2010, затим зато што ови часописи спадају у најрепрезентативније из области србистике, зато што форма зборника дозвољава увид у поступке више аутора и због тога што смо приметили да различита употреба белене и посматраних интерпункцијских знакова или њихових комбинација није била санкционисана од стране лектора ових часописа. Сматрамо да није упутно „прескочити“ публикације чији су аутори филолози, а издавачи еминентне институције и тражити решења и „грешке“ у публикацијама из других наука или области комуникације.

1.1. Три тачке се у правопису употребљавају у два основна службама: као ознака изостављеног дела текста и за означавање паузе у говору „као знак недоречености, непотпуности онога што је речено“, како је то објашњено у старијој верзији правописа (ПМС 1993: 291)⁷, али се овај знак употребљава и за означавање изостављања дела цитата.

1.1.1. Према илустрацијама у правопису за употребу трију тачака може се закључити да када три тачке означавају паузу у говору или тексту (стилска употреба) или изостављање краја реченице, не треба их одвајати од речи која им претходи, тј. белина уз њих стоји само са десне стране. Осим тога, честа је и њихова

6 Техничким ограничењима могло се објаснити неразликовање црте и цртице, употреба косе црте уместо заграде и сл. у текстовима писаним писаћим машинама или сложеним у старијим штампаријама. Без обзира на техничке могућности садашњих штампарија, од дневних листова који се објављују у Србији само се у *Политици* прави разлика између црте и цртице.

7 Објашњење употребе знака прекида у овој позицији није увршено у ПМС 2010.

употреба у језичкој пракси као знака изостављања средине цитиране реченице. Како би се претходно поменуте функције трију тачака, тј. знака прекида разликовале од његове употребе за обележавање изостављеног дела у оквиру цитата, требало би, мислимо, у другом случају белине унети са обе стране знака. Тако би се направила формална разлика између изостављања које је начинио аутор цитираног текста или дела текста и оног које чини онај који тај текст цитира. Све се ово може применити и на изостављање делова при навођењу реченица које представљају илустрације посматраних појава у научним радовима.

У ПМС 2010 за ову функцију, тј. за означавање изостављања дела реченице или текста које чини онај који текст цитира, предлаже се комбинација угласте заграде и знака прекида, што се у научним и стручним текстовима већ може сматрати врло фреквентним поступком. Међутим, чак и у елитним филолошким публикацијама ова правописна препорука није општеприхваћена, па, и после увида лектора, у текстовима *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* из 2012. и *Јужнословенског филолога* из 2011. постоји шаренило у примени поступака при означавању изостављања дела цитата у медијалној позицији у тексту⁸.

1 а) О морфолошким особинама говора Срба ... из околине Дервенте... (ЈФ: 219); *Пел је на ... задовољство ... обраника успио доказати* (ЗМСФЛ: 87); Успео је да ... јер је (јачо) желео (ЗМСФЛ: 191); Како *колиба* има и специфична покрајинска значења 'вајат' и 'бачија', нпр. *Колиба ... од брвана ... служи једино за остављање и справљање мрса* (ЈФ: 205);

б) Баотић истиче да је у икавскошћакавском говору у околини Дервенте „kod zamjenice za 3. lice (...) u gen. (akuz.) pl. (...) najčešći oblik *ńia*, odnosno *ńija*“, али сматра да наведени облик ни у томе говору „*није izvorna osobina (...), nego је preuzet iz govora stanovništva sa kojim su došli u kontakt na ovom području*“ (ВАОТІС 1983: 130) (ЈФ: 224); према Ј. Бартмињском (2011: 46) одређује као „интерпретација стварности садржана у језику која се може представити као комплекс судова о свету, људима, стварима, догађајима. (...) Ова интерпретација је резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности од стране говорника датог језика (ЗМСФЛ: 128);

в) *vanredan čin junaštva (viteško [...] djelo za čudo se svud spovjeda), необичан човек,* (ЗМСФЛ: 203); не губи своја права и „оно се непрестано провлачи кроз целокупно сазнање [...] задржавајући непромењену своју првобитну концепцију“ (ЗМСФЛ: 77).

Код употребе било ког од приказаних начина ознаке скраћења цитата избацивањем средишњег дела, белине се налазе са обе стране знака и ту готово да нема одступања⁹. Оно што је, с друге стране, евидентно и непожељно јесте

⁸ Како не би дошло до недоумице „чији су“ интерпункцијски знаци, при навођењу примера из извора, нисмо уносили знаке којима бисмо обично обележили скраћивања реченица изостављањем почетка или краја. Изостављени почетак препознаје се по малом почетном слову, а код изостављеног краја реченице нема никаквог знака испред парентезе. Ни на једном месту нисмо изоставили средину цитиране реченице или текста. Дакле, сва интерпункција, осим у вези са парентезама и тачком и запетом, којима смо раздвајали примере, потиче из извора.

⁹ Пронашли смо само један пример без белина са обе стране и сматрамо га омашком и аутора и лектора: А. Белић (1999: 443), упућујући на укупни српско-хрватски ареал, наводи да се „некада...у нашем језику“ употребљавао презент перфективних глагола у значењу футура (ЗМСФЛ: 87)

мешање наведених комбинација знакова у истој публикацији. Без обзира на то што се ради о часописима, где се објављују радови различитих аутора, задатак је лектора да уједначи текстове избором једног од начина, макар и без обзирања на препоруке у правопису, што у случају ових часописа није учињено.

1.1.2. Осим поменуте позиције, код цитирања често се изостављају почетак или крај реченице и поступци који се тада користе такође су шаролики. Препорука која се налази у ПМС 2010 односи се само на изостављање средине реченице. Део правила из правописа може се применити и на изостављање краја цитиране реченице (ПМС 2010: 138), али у препорукама нема помена о изостављању почетка реченице, а то се често чини при навођењу примера у научним и стручним радовима. У пракси се изостављање почетка или краја цитиране реченице обележава знаком прекида, с тим да се белина уз три тачке некада наводи (2.а¹), а некада не (2.а²), али се у ту сврху у језичкој пракси користе и други поступци (2.б и 2.в):

2 а¹) Тако се у великој синтакси Михаила Стевановића међу везницима супротних реченица наводи и овај: „... супротне реченице се за оне према којима имају такав однос обично везују супротним везницима (ЈФ: 121); неће бити промењена ни ако се каже: ... палталоне *на татка ти* или ... палталоне *на твојега татка*. (ЗМСФЛ: 246); [10] ... *Нађем се у центру Ораховца* (ЈФ: 250); 5. ... Милош Бугарин, председник Привредне коморе Србије, сматра да је Кувајт пожељан партнер Србије (ЈФ 130);

а²) 24 „...predictive conditionals can be sen semantically either as ‘real’ or ‘unreal’. (ЗМСФЛ: 91); **То ћеи уклонити средством* [→ ...овим средством] (ЗМСФЛ: 160); „...кога нозете ја понесоа неговата голема снага...“ (ЗМСФЛ: 298); 6. ...јединице у систему језичком *припадају* класи А или класи Б (ЈФ: 128);

б) што смо ми у наставку (МАРОВИЧ 2001: 62) овако истакли: „(...) – и поетическое переложение Н. И. Рьленкова (ЗМСФЛ: 111);

в) *ухватити се, хватати се за главу* („[...] наћи се у чуду“) (ЗМСФЛ: 204).

Из наведених примера види се да се чак и у истој публикацији у истој позицији могу срести четири различите комбинације интерпункцијских знакова и белине. За трећи од посматраних (комбинација заграде и трију тачака и белина) нема подлоге ни у правопису нити у језичкој пракси. Знак прекида је у језичкој пракси, а овај се поступак најчешће јавља у научном стилу, најзаступљенија форма за означавање изостављеног почетка реченице. Овај знак, како смо већ видели, неки аутори одвајају белином, а неки не. Интерпункцијски знаци који стоје испред речи, осим црте, о којој ће више бити речи у даљем раду, не одвајају се белином од речи уз коју стоје. Знакови који могу стајати испред речи углавном су парни знакови (наводници, полунаводници, заграде), код којих се размак не прави ни лево ни десно од речи, одн. реченице. Аналогно томе, не видимо ниједан разлог због кога би се правио размак између знака прекида испред речи, одн. реченице. Дакле, уколико се користе три тачке за означавање изостављања почетка реченице, што је најустаљенији знак у језичкој пракси у овој позицији, није потребно уносити белину између њега и речи испред које стоји.

С друге стране, у правопису већ постоји препорука о обележавању изостављања средине речи (употребом комбинације угласте заграде и знака прекида) тако да би се употребом исте комбинације за означавање изостављања почетка

и краја реченице постигла већа уједначеност и једнозначност поступака. Ово је посебно уочљиво када се посматра изостављање краја реченице.

1.1.3. Много чешће од изостављања почетка, при цитирању се изоставља, као ирелевантан, крај реченице. У правопису не постоји експлицитно правило или препорука којим би се постигла уједначеност при оваквим поступцима. У посматраним свескама ЗМСФЛ и ЈФ евидентирали смо следеће поступке:

3 а¹) У идиоматизованим конструкцијама „име му је ...“ (где се лична имена, очекивано, налазе у номинативу – в. Јуришић 2010: 203–204) (ЗМСФЛ: 246);

а²) **Поступком/начином ћеш то решити* [→ Овим поступком/начином...] (ЗМСФЛ: 160);

„...predictive conditionals can be seen semantically either as ‘real’ or ‘unreal’. That is, a future prediction is about something that has not yet happened, so it is ‘unreal’....But it is also ‘real’ in that it is making a prediction about a state of affairs in the ‘real world’” (Thompson et al. 2007: 259) (ЗМСФЛ: 91); о овоме везнику као везнику супротних реченица каже и следеће: „За његову функцију спољног знака везе реченице у паратакси често налазимо потврде у језику свакодневне комуникације, као и у језику писаца...“, па наводи и ове примјере: *Док су ранији рефлексивни песници били књишки ладни...*, (ЈФ: 121);

б) Множински облик именице у наведеном стиху видио је најприје Фрањо Марковић: „Поубијани Хектори су ти мученици (...)“⁴. Живанчевић се приклања том тумачењу (ЗМСФЛ: 116); у фрагменту: *Въстала обида (...) Вступила дѣвою на землю Трояню, въсплескала лебедиными крылы на синѣмъ море у Дону* (Слово 1800: 19). (ЗМСФЛ: 109);

в) *крстити се (и) десном и левом* („јачко се чудити [...]“) (ЗМСФЛ: 204); as “bilinguals may not have one ‘normal’ language (in which they are indistinguishable from monolinguals [...]) and one ‘deviant’ (ЗМСФЛ: 274);

г) *на priznanje* → *!...! da prizna*. (ЗМСФЛ: 317)

Дакле, за обележавање изостављања краја реченице при цитирању употребљавани су: белина и три тачке (3. а¹), три тачке без белине (3. а²), комбинација обле заграда и трију тачака (3. б), комбинација угласте заграда и трију тачака (3. в) и усамљен пример комбинације косих црта и трију тачака (3. г), који највероватније представља комбинацију коришћену на старим писаћим машинама, где нису постојале ознаке заграда. Иако су три тачке без белине са леве стране најфреквентнији знак у овој позицији, он изазива и највише проблема. Наиме, када се на крају цитиране реченице нађе овај знак, нарочито при навођењу примера из књижевних текстова, ствара се недоумица да ли је знаком прекида обележена (емоционална) пауза или скраћивање које је означио аутор цитираног текста или пак скраћивање реченице које чини онај који ту реченицу цитира. Таква ситуација постоји у реченицама-илустрацијама, какве су наредне:

8. *Док су Аранђела Исаковича водили у кућу, са високог дрвеног трема, спази у даљини реку и Сунце ...* (Црњански, 201) (ЈФ: 121); *Она се осмехује, зна да сам Српкиња, и показује ми зграду... преко пута* (ЈФ: 250).

Такву су недоумицу неки аутори покушавали да избегну комбинацијом поступака: однос супротности: „У примеру Моја јерес била је нарочито снажна У ТОКУ СНА, КАДА је осећање вечности постајало још моћније,...(....) темпорални де-

терминатор у номиналној форми, који претходи темпоралној клаузи, управо омогућује замену везника (ЈФ: 128).

У овом примеру знак прекида припада цитираном тексту, а комбинација заграде и знака прекида интервенција је аутора који уноси цитат и на овај начин обележава скраћење цитата. Сматрамо да је оваква комбинација непотребна јер нисмо наишли на пример где би знак прекида који припада цитату био релевантан за текст у који је цитат унесен, а оваквом комбинацијом само се нагомилавају интерпункцијски знаци без посебне користи за смисао поруке.

Да би се избегла недоумица у вези са скраћењем цитата у свим до сада посматраним порукама, мислимо да би било од користи усвојити јединствену комбинацију знакова, која би се употребљавала као ознака скраћења текста без обзира на то који се део скраћује. Пошто је у ПМС 2010 већ препоручена комбинација угласте заграде и знака прекида (уз белине са обе стране) за скраћивање средине цитиране реченице или текста, мислимо да би требало да се та ознака употреби и у осталим позицијама – иницијалној и финалној. На тај би се начин постигла једнозначност, тј. не би се стварала забуна ко је извршио скраћивање цитираног дела, затим постигла би се уједначеност у тексту и олакшао посао лекторима. Оваква комбинација интерпункцијских знакова очито не доприноси естетској компоненти организације текста, али у научним текстовима, у којима се скраћивање цитата најчешће јавља, она сигурно није примарна.

2. Да закључимо, и поред тога што се за одлучивање за неки од приказаних поступака могу наћи разлози за и против (устаљеност у пракси, естетски фактор...), најгора солуција, која се очигледно јавља и у најреномиранијим публикацијама из области србистике, јесте управо комбиновање приказаних решења, и то не само у текстовима различитих аутора у часописима и књигама него и у истом чланку или студији. Такво стање у тексту или публикацији мора кориговати лектор, а постојање препорука о томе како поступити у свакој од поменутих ситуација сигурно би било од помоћи.

Литература

- Белић 1999а: А. Белић, *Правописи*, Изабрана дела Александра Белића, 11/1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад : Будућност.
- Белић 1999б: А. Белић, *Правописи*, Изабрана дела Александра Белића, 11/2, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад : Будућност.
- Дешић 1995: М. Дешић, *Правопис српског језика: приручник за школе*, Библиотека Приручници, Београд, ПС Грмеч – Привредни преглед.
- ПМС–МХ 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад : Матица српска – Загреб : Матица хрватска.
- ПМС 1993: М. Пешикан, М. Пижурица, Ј. Јерковић, *Правопис српскога језика*, Нови Сад : Матица српска.
- ПМС 2010: М. Пешикан, М. Пижурица, Ј. Јерковић, *Правопис српскога језика: измењено и допуњено еквалско издање*, Нови Сад : Матица српска.

- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић 1993: Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ђорић, М. Ковачевић, *Правопис српскога језика са речником*, Београд : ЧИП „Штампа“ – Никшић: ИТП „Универс“.
- Симић 1998: Р. Симић (одговорни редактор), *Правописни приручник српскога језика са речником*, Београд : Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Симић 2003: Р. Симић, *Српски правопис*, Никшић : Јасен – Никшић : Светигора.

Маја Д. Вукић

ABOUT SPACE AS A TECHNICAL MARK AND SOME OTHER PUNCTUATION MARKS IN SERBIAN ORTHOGRAPHY AND ITS LANGUAGE PRACTICE

Summary

The paper analyses the usage of space in combination with other punctuation marks (three dots, dash, slash, dot, colon etc.) in two philological publications. The deviations from orthographic rules in language practice are emphasized as well as the position in which the usage of space and some other punctuation marks is not defined by orthographic rules. A significant inconsistency in the usage of space in combination with others punctuation marks is established even in the most eminent publications in the field of Serbian studies and some solutions are recommended to substitute the absence of orthographic recommendations in the punctuation section.